

ASPECTE ALE LEXICULUI ÎN ABECEDARUL LUI CONSTANTIN UCUTA (1797)

SOME ASPECTS OF VOCABULARY
IN CONSTANTIN UCUTA'S PRIMER (1797)

(Abstract)

Of the three works written by Moscopollitan Aromanian authors, which were printed at the end of the 18th century – Teodeor Anastas Cavalioti's *Πρωτοπειρία* (*Prima învățătură*, 1770) (*Primer*), Daniil Moscopoleanul's *Εισαγωγική διδασκαλία* (*Învățătura introducătoare*, 1794) (*Introductory Instruction*), and Constantin Ucuta's *Νέα παιδαγωγία ἤτοι Αλφαβητάριον εγκολον* (*Noua învățătură sau Abecedar ușor*, 1797) (*The New Pedagogy, or the Easy Primer*) –, it is the last one that stands out as the most valuable, through its original and complex conception and the author's detailed knowledge of linguistics.

Writing in Aromanian, using Greek scripts, and faced with the difficulty of finding the right Neo-Greek graphemes for certain Aromanian sounds, Ucuta had to devise his own system of phonetic transcription, by combining Greek letters so as to render, as correctly as possible, the corresponding Aromanian sound-phonemes. Accordingly, he may have produced the first guide to Aromanian phonetics. His greatest achievement however seems to reside in the quality of the Aromanian that he uses throughout the book, which gives his writing an appeal that transcends its provincial settings; its language also differs from the contemporary vernacular, which the author does not hesitate to enrich through borrowings, whenever the Greek original has no equivalent in his native dialect. His gesture finds its justification in the theory of linguistic borrowings that the author formulates in the preface *Α γύβασitorruĩ* (*To the Reader*).

Gh. Ivănescu, the linguist, was fully entitled to call the works of these eighteenth century Aromanian writers an early "true monument" to the literary language of a Romanian dialect, for the language of Ucuta's *Primer* and of Daniil Moscopoleanul's *Introductory Instruction* has preserved its clarity and fluency, throughout the centuries.

Cuvinte-cheie: dialectul aromân, scriitori aromâni, traduceri, Rugăciunea „Tatăl nostru”, împrumuturi din greacă, limbă literară a unui dialect.

Key-words: Aromanian dialect, Aromanian writers, translations, Our Lord Prayer, Greek language, borrowings, literary language of a dialect.

1. Cele trei scrieri tipărite ale autorilor aromâni moscopoleni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, *Prima învățătură* (Πρωτοπειρία, 1770) a lui Teodor Anastas Cavalioti, *Învățătura introducătoare* (Εισαγωγική διδασκαλία, 1794) a lui Daniil Moscopoleanul, și *Noua pedagogie sau Abecedar ușor* (Νέα παιδαγωγία ήτοι Αλφαβητάριον εγκολων, 1797) a lui Constantin Ucuta, alături de alte texte aromâne din aceeași perioadă¹, marcau, în concepția lui G. Ivănescu, apariția unui „nou dialect literar al limbii române, o nouă variantă literară a aromânei” (Ivănescu, 1980: 632). Dintre toate, *Abecedarul* lui Ucuta se remarcă prin complexitatea de concepție și prin surprinzătoare cunoștințe de lingvistică.

Varianta aromânei în care scrie Ucuta, ca și confracții săi menționați *supra*, este aceea vorbită la vremea respectivă de către aromânii fărșeroți și moscopoleni din regiunea Moscopolei, situată între orașele de azi Pogradec și Korçë².

Scriind în aromână cu litere grecești și înfruntând dificultatea de a nu găsi în alfabetul neogrec grafeme pentru anumite sunete din aromână, Ucuta a trebuit să stabilească el însuși grafiile necesare, combinând literele grecești pentru redarea respectivelor sunete-foneme din aromână și realizând astfel primul îndreptar de fonetică pentru aromână. Pe de altă parte, meritul deosebit al lui Constantin Ucuta a constat în modul în care, traducând din greacă în aromână fragmente din *Sfintele Scripturi*, pentru a fi de învățătură copiilor, a preluat cuvinte din greacă pentru a exprima elemente de conținut, pentru care, în graiul matern, fie nu existau termeni corspunzători, fie, dacă au existat, au dispărut datorită vitregiilor istorice în care au trăit grupurile de aromâni după dizlocarea lor din teritoriile de origine. După despărțirea de trunchiul comun protoromânesc și coborârea lor spre sudul Peninsulei Balcanice, aromânii ajung în sfera de influență a limbii și culturii grecești, „care de la Bizanț radia asupra

¹ Luând în considerare și manuscrisul *Codex Dimonie*, editat de Gustav Weigand (1894, 1897–1899), dar nu și *Liturghierul aromânesc* publicat de Matilda Caragiu Marioțeanu (1962), G. Ivănescu considera că „avem a face cu prima literatură cultă macedoromână. Ea a fost creată de burghezia macedoromână, prin reprezentanții ei, clerici. Spre deosebire de felul cum s-au petrecut lucrurile la dacoromâni, prima limbă literară a macedoromânilor a fost creată nu de o aristocrație, ci de burghezie. Lucrul acesta se explică prin aceea că macedoromânii n-au avut o aristocrație nici până la apariția burgheziei, nici după aceea” (Ivănescu, 1980: 634).

² Aspectele grafice și fonetice ale limbii acestor scrieri au fost studiate de noi în lucrarea *Limba scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea* (Cavalioti, Daniil, Ucuta), Constanța, Ovidius University Press, 2004.

întregului Balcan³. După cum vom vedea, Ucuta, adaptându-se la realitatea culturală în care a trăit și s-a format ca preot, acceptă în mod conștient această influență, unele lexeme din limba greacă fiind considerate mai potrivite decât cele din graiul străbun. Gestul său este justificat printr-o adevărată teorie a împrumuturilor, pe care o formulează în prefața *A gúvăsitorruí* (Către cititor):

[...] *Și se nu o-gi tră rřșáni că tră ți lom yrámele a elinlorú, i că tră ți nă mprămutámú de altă limbă, că tute limbile țe suntu tru etă se mprămuteadă ună de-alantă: că de elin n-coá se mprămutără tute plásile, ș-cu yráme, ș-cu zboarră, ș-ținiva nu poate se o arnisească aistă, că lă se vedú și yrámele ș-lă se kicăsescu și zboárrăle (ca ș-noi). Că de căcúm gúcám de locú, ș-de tru patriďă nă misticám cu alte soí ș-alăxím și zboárrăle ca tru amirărille ți bănám* („Și să nu consideri de rușine că am luat literele elinilor sau pentru că ne-am împrumutat din altă limbă, că toate limbile care sunt pe lume se împrumută una de la alta: căci de la elini încoace s-au împrumutat toate neamurile, și cu litere și cu cuvinte, și nimeni nu poate să nege aceasta, pentru că li se văd și literele și li se înțeleg și cuvintele (ca și la noi). Căci, după ce ne-am mișcat din locul (nostru) și din patrie, ne-am amestecat cu alte rase și am schimbat și vorbele după împărăția în care am trăit” (Papahagi, 1909: 65–66).

Putem deduce din aceste considerații că practica lui Ucuta de a prelua cuvinte din greacă pentru a exprima, ca preot, în graiul nativ, conținuturi din liturghie, este mai veche. În acest sens, G. Ivănescu a remarcat faptul că „în unele localități macedoromâne, deși serviciul religios se făcea în limba greacă, *Evangheliile* și *Cazania* se citeau în macedoromână (Ivănescu 1980: 633).

Textele care compun *Alfavitarion*-ul lui Ucuta, adresat *romano-vlahilor*⁴, sunt, în cea mai mare parte, rugăciuni traduse din greacă, rostite în biserică la liturghia duminicală. Cunoscător al limbii grecești, Per. Papahagi a considerat versiunea lor în aromână (este folosit termenul de romano-vlahică), realizată de Ucuta, drept „minunat reușită” (Papahagi, 1909: 48).

În cele ce urmează, ne vom opri asupra unuia dintre cele mai cunoscute texte de rugăciune, folosit dintotdeauna în practicarea cultului ortodox, așa numita *Rugăciune Domnească (Tatăl nostru)*, plasată la începutul *Abecedarului* lui Ucuta, pentru a comenta și a analiza unele aspecte lexicale pe care acestea le evidențiază.

³ „Aromânii, ca și celelalte popoare balcanice, nu s-au putut sustrage acestei influențe care, în afară de biserică, avea la ei un sprijin puternic în școală, spre care îi îndrepta dragostea lor de carte și cultură, în urma căreia au ajuns «purtătorii culturii greco-bizantine» la celelalte popoare creștine din Balcani” (Geagea 1931: 9/213).

⁴ Etonimul folosit de Ucuta pentru confracții săi este *romano-vlahi*, nu *aromâni*, cum transpune Papahagi Per. (1909: 59), iar pentru limba lor este folosit termenul de *romano-vlăhica*, nu *aromâna* (Ibidem).

Pentru a permite cititorului aprecierea soluțiilor alese și a calității în sine a traducerii lui Ucuta, după fiecare secvență în aromână, în care se află termenul analizat, vom da și secvența grecească respectivă, pe care autorul o va fi avut în minte și/sau în față, atunci când a elaborat *Abecedarul* său.

2. *Tată a nostru ți ești tu țeruri; la[s] se se-avisească numa a tá. La[s] se vînă amirări'la a tá. La[s] se si facă θélima a tá, de căcum n-teru, așite și pre locu. Pănea a noastră ațea de caθε duă dă-nă-o ástăđi. Și leartă-nă steápsile a noastre, de căcum și noi l'irtámũ ațelórũ țe nă stipsescu. Și se nu nă aduși pre pirazmó, ma scápă-nă de éhturru; amín.*

Că a tá este amirări'lea. și vârtutea, și doxa, a tátăluí, a h'illuí, și a áviluí duhú, tora, și cânțidó, și tru étele a ételorũ. Amín (Papahagi, 1909: 75).

ΑΓ'ΙΣΕΣΚΥ: *la[s] se se-avisească numa a tá* „sfințească-se numele tău” (în grecește: *ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά σου*)⁵.

Cel dintâi grecism care apare în textul de mai sus este verbul *ay'isescu* (< ἀγιάζω) „a sfinți”. Din aceeași familie lexicală face parte *ay'iu* „sfânt” (< gr. ἅγιος), cu valoare de adjectiv în sintagma *Áy'ilu Duh*, destul de frecventă în *Abecedar* (Papahagi 1909: 77/19, 79/22, 85/31, 95/47 etc.). Este ocurent și în alte construcții: *ay'ũ ești Dumniđale* (Ibidem 75/17, *pălăcăriile a ay'ilorũ* „rugăciunile sfinților” (Ibidem 81/25), *ay'a triadă* „sfânta treime” (Ibidem : 87/36). În *Codex Dimonie*: *Áyulu duhu* „sfântul duh” (86/91b). În aromână se aude frecvent și astăzi *ay'iu* în apelarea sfinților : *Áy'ilu Mitru* „Sfântul Dumitru”, *Áy'ilu Yoriy'* „Sfântul Gheorghe”, *Áy'u Nicola* „Sfântul Nicolae” etc.

Alături de *ay'iu* însă, în aromână se întrebuințează termenul *sámty* moștenit din latină (< *sanctus*), în variantele prescurtate *sum-*, *sâm-*, *stă-*: *Sumchetru* „Sfântul Petru”, *Sumedru* „sfântul Dumitru”, *Stămăria* „Sfânta Maria”(cf. Capidan, 1942 : 60), *Stă Marie* (cf. *Codex Dimonie*: 86/91a)⁶. Pentru alte exemple în care este folosit termenul de origine latină cf. Tache Papahagi (DDA, s. v. *sí'mtu*: *Sí'mta Vihiri*⁷ „sfânta Vineri”, *Sím-Giorgiul* „Sân-Giorz”, *Simt-Ilie* „Sînt-Ilie”). Pentru derivatul *sîntisescu*, Tache Papahagi nu face altă trimitere decât aceea la *Lexiconul etimologic...* al lui Constantin Nicolaide. Totuși, *ay'iu* și *ay'isescu*, acesta din urmă mai ales în forma *ay'isitu*, sunt

⁵ Secvențele grecești din *Tatăl nostru* sunt reproduse după Cucu 2012: 43. Am consultat și *Novum Testamentum Graece*, Matei, 6, 9–13 (vezi „Bibliografia”).

⁶ Vezi întreaga *Διδάχ'ia Stă Maria* din *Codex Dimonie*: 86-91a.

⁷ La aromânii moscopoleni din Grabova, anchetați de noi, am înregistrat forma *Stăvinerea*, care este numele în graiul grabovean nativ al localității vecine Lenia. Pentru mai multe informații despre acești aromâni, cf. Bardu 2007.

frecvent întrebuițate în scrierile religioase aromânești din epoca respectivă. Iată câteva exemple din *Liturghier*:

Tini dumniđă  ști ayiusitu, fukia ata  sti ayiusit ... (I/4).

As al vd m t ta ș  hiilu  i ayiusitlu s fitlu t ra ș  d ima ș-t t   ta a  tili... (I/12).

O t tulu an stru  i  ști  eru as ayiusesc  numa at ... (I/20).

În traducerile din urmă ale *Noului Testament*, datorate unor autori precum Dina Cuvata (*Biblia. S mta Scriptură*, 2004) sau Apostol Caciuperi (*Noul Testamentu*, 2011), pentru *sf nt*  i a *sf nți* sunt folosiți termenii de origine latină:

Tatăl nostru, Tini tsi eshts /n tseruri, la să si-as mstasc  numa a Ta... (Biblia 2004: 762 (Matei 6/9);

Tatăl a nostru cari  ști tu  eruri, s n f t  s-hib  numa a ta... (Noul Testamentu 2011: 24 (Matei 6/9);

Tată, s n teasc -si numa a ta (Ibidem : 136 (Luca 11/2).

Putem bănui de ce acești autori, transpun tori în versiune aromânească a unor asemenea texte sacre, au ales termenul latinesc. Foarte probabil, ei au știut că în aromână, spre deosebire de dacoromână, s-a păstrat numai cuv ntul latinesc *sanctus*, evoluat la formele *s ntu*, *sintu*, ceea ce demonstrează încă o dată caracterul romanic al aromânei,  i l-au preferat celui grecesc *ay'iu* sau *ay'iescu*

 n secolul al XVIII-lea însă, c nd în teritoriile Greciei, Albaniei, Macedoniei, care făceau parte atunci din Imperiul Otoman (din aș  numita Turcie Europeană), Patriarhia din Constantinopol era autoritatea bisericească absolută  i avea drept de jurisdicție asupra creștinilor din acest spațiu balcanic, influența greacă în biserică era foarte puternică. Era așadar în firea lucrurilor ca autorii arom ni din Moscopole, cu toții preoți, printre ei  i Constantin Ucuta, să se simtă influențați în scrierile lor de limba  i cultura greacă.

Pe de altă parte, acești autori, în special Ucuta, traduc nd  i compun nd în aromână, erau convingeți, foarte probabil, de ideea că graiul nativ trebuie să arate altfel în scris decât în vorbirea populară obișnuită. Realitatea lingvistică din *Rugăciunea Domnească*, precum  i din alte rugăciuni cuprinse în *Abecedarul* său, ne determină să admitem că Ucuta era animat de ideea unei versiuni scrise a aromânei, comparabilă cu varianta *katharevusa* (καθαρεύουσα) a limbii grecești. De aceea, în locul unor cuvinte uzuale din graiul matern, Ucuta preferă uneori echivalentele lor de origine greacă, menite să dea limbii lor materne o sonoritate mai îngrijită. Termeni ca *s ntu*, *sintu*, *Sumedru*, *S m ria* erau considerați, pesemne, ca lexeme sau denumiri populare, în timp ce *ay'iu* sau *ay'iescu*  i derivatul *ay'isitu* făceau parte din limbajul cult bisericesc.

3. AMIRĂRÎȚA: *La[s]* se óină **amirăril'a** a tá... „vie împărăția Ta!” (în grecește: *έλθετω ἡ βασιλεία σου*)

Pentru conținutul semantic de „împărăție”, în aromâna din regiunea moscopoleană Ucuta nu a găsit de cuviință să preia din greacă termenul *βασιλεία*, probabil mai puțin întrebuițat în graiul său. *Amirăril'e* este derivat din *amiră* „împărat”, cu sufixul *-il'e* (< lat. *ilia*), sufix destul de productiv în aromână: *avuțil'e*, *bugătsil'e*, *cuscril'e*, *sutsil'e* etc.). Capidan (1932: 204), precizează că, sub forma *amiră*, termenul nu vine din turcă, ci din gr. *ἀμῖρᾱς*. Pentru Papahagi (DDA s.v.), etimonul este tc. *âmyr*, intrat în aromână prin filieră grecească. În turcă, unde vine din arabă, el are formele *amîr* (< v. *amara* „a comanda”) „comandant, principe” și *emir*, considerată o formă vulgară. Cuvântul se găsește în toate limbile balcanice, ne spune mai departe Capidan (*loc. cit.*): în bulgară: *velikomū amire su(l)ta(n) Suleima(n) begu*; în sârbă *Veliki carī amirī sulitani Bajazitī*, în dacoromână, la Dosoftei: *Amiră, adecă sultanul Misirului*. În toate aceste limbi, cuvântul apare doar în documente. Numai la aromâni are o circulație populară, fiind singura formă pentru noțiunea de «împărat»⁸ (Ibidem: 204-205).

În ceea ce îi privește pe traducătorii de azi ai *Noului Testament*, Caciuperi (*op. cit.*: 24: 6/10 întrebuițează același termen, *amirărițea*, în timp ce Cuvata (*Biblia*: 762: 6/10 preferă *văsiliea*: *La s-yină văsiliea-a Ta*. Tache Papahagi dă pentru *vasiliū* < gr. *βασιλειόν* sensul de „regat, «royaume; état»”, iar pentru *văsilé*, provenit din gr. *Βασιλιάς, βασιλεύς*, sensul precizat este de „rege; «roi»” (DDA, s. v.). Așadar, cuprinderea semantică mai mică a lui *vasiliū* și a lui *văsilé* diferă de aceea a lui *amiră* și *amirăril'e*. Observăm, de asemenea, din exemplele sale, că acești termeni au o răspândire mai mică în graiurile aromâne.

În consecință, în *Abecedarul* său, Ucuta a preluat termenul *amirăril'e* din propriul grai, în care se afla de multă vreme, pentru că exprimă mai fidel sensul de „împărăție” decât *văsilie*, provenit din greaca mai nouă. Evitând în acest caz termenul de origine grecească, al cărui etimon este *βασιλεία*, autorul a procedat ca un un cunoscător avizat al valorilor semantice ale cuvintelor.

4. ΘÉLIMA: *La[s]* se si facă **thélima** a tá... „facă-se voia ta” (în grecește: *γενηθήτω τὸ θέλημα σου*)

În cazul acestui termen, pentru care în aromână există *vrăare* (< lat. **volere* cf. DEX; < lat. *volebam*, cf. DDA), iar în graiul moscopolean, *vrere*, Ucuta a optat pentru termenul *thélima*, preluat întocmai din greacă. În DDA, Tache Papahagi, menționează doar opera lui Ucuta și lucrarea lui Cristian Geagea, *Elementul grec în dialectul aromân*, în care se întâlnește acest termen. În

⁸ A se vedea, în acest sens, P. Papahagi 1905 : 14/9, 42/9, 57. Vezi și DDA, s.v. *amirăril'e*, precum și derivatele de la *amiră*: *amirărescu*, *amirăroáne*.

Liturghier (1962: 33, I/20-21), există *vré ră: ș-las – făcă vréră atá*. La autorii contemporani menționați supra, avem de asemenea *vrearea* (*Bibliea*, loc. cit.; *Noulu Testamentu*, loc. cit.).

Ca și în cazul lui *ay'isescu*, explicația pentru această soluție lexicală, întrebuițată de Ucuta, nu poate fi alta decât deprinderea sa de a întrebuița termeni grecești în fragmentele de slujbă ținute în aromână pentru comunitatea de aromâni din Posen, termeni pe care îi considera mai „literari” decât echivalentele lor din graiul nativ.

5. STEÁPSILE, STIPSESCU: *Și l'eartă-nă steápsile a noastre, de căcum și noi l'irtámú ațelórú țe nă stipsescu*” și ne iartă nouă greșealele noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri” (în originalul grecesc: *καί ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν*).

După cum se observă, pentru *greșeală* și a *greși*, Ucuta nu a mai preluat forme din originalul grecesc (*ὀφείλημα* „obligatie, datorie, greșeală” și *ὀφειλέτης* „datornic, greșitul”, cf. *Manual de limbi clasice*: 279), ci din neogreaca populară, care se aflau deja în aromână. *Stepsu* pare a avea ca etimon ngr. *πταίσμα*, iar *stipsescu* provine din *ptisescu* < gr. *πταίω* „commettre une faute” (cf. DDA, s. v.; vezi și DRGGR, s. v.). Sensul cuvântului *stepsu* este „vină”, „faute, tort, delit” (cf. DDA (s. v. *stépsu*): *mărata di cumnată no-aveà vîră stepsu*” (Papahagi 1905: 283/1). Forma de plural dată de Tache Papahagi este *stépsuri*, și nu *steápsi*, cum am văzut că apare la Ucuta și cum apare și la Daniil: *tra se pălăcrăsească la Dumniđău tră steápsile a lui*. (142/15).

În aceeași rugăciune și în aceeași poziție, în *Liturghier* (33, II/2-3), pentru sensul de „greșeală” apare *amărtie*: *șă l'ártă-nă amărtiili anóstri, că șă noi l'ertámú únu alántu... Amărtie*, care vine de asemenea din greacă (< *ἀμαρτία* cf. DDA, s. v.; în DRGGR: *αμάρτημα*), înseamnă mai degrabă „păcat”, nuanțându-se semic față de *stépsu*. După cum arată Tache Papahagi în DDA (s. v.), *stépsu*, este specific aromânei nordice, în timp ce *amărtie* ar avea o răspândire mai mare.

În *Bibliea* (Matei 6/12) este folosit termenul *alutuserli* și verbul *alutusescu*:

Shi ljeartă-nă li-a nauuă-alutuserli, ashi cum shi noi lă ljirtăm a tsilor tsi nă-alutusescu-a nauuă.

În *Noulu Testamentu*, Anatol Caciuperi folosește aceleași cuvinte, dar cu grafia *th*, pentru *t*, pentru a reda probabil fricativa interdentală surdă θ: *ș-nă lartă a noauă alathurile a noastre, cum ș-noi lertăm a alăthipsitorilor a noștri*.

Etimonul acestui termen este gr. *λαθος* „erreur”(cf. DDA, s. v. *aláθ(os)*; cf. și DRGGR: *λάθος*).

Fiind din Moscopole și cunoscând graiul aromânesc nativ al zonei, Ucuta ar fi putut folosi cuvântul *fáie* (< alb. *faji*), frecvent actualizat azi de către aromânii moscopoleni (*Năs^u ari fáia* „el are vina, el e vinovat”). Probabil însă că la sfârșitul secolului al XVIII-lea, acest cuvânt de origine albaneză fie nu intrase încă în grai, fie avea o circulație mai restrânsă. Tache Papahagi nu-l menționează în DDA. Ucuta a preferat termenul de origine greacă *stépsu*, pe

care, probabil, îl folosea frecvent în practicarea liturghiei și corespundea intențiilor sale de a scrie într-un limbaj îngrijit.

6. *PIRAZMÓ*: *Și se nu nă aduți pre pirazmó* „și nu ne duce pe noi în ispită” (în greacă: *Καί μή εἰσενέγκης ἡμᾶς εἰς πειρασμόν*)

Pirazmó, preluat ca atare din greacă (*πειρασμός*), unde are același sens („ispită”), era frecvent actualizat în graiul aromânilor moscopoleni, stabiliți în România în perioada interbelică, noi cunoscându-l în vorbirea curentă din familie, sub forma *perazmóu*, cu care erau apostrofați copiii poznași de către părinți. Azi se întrebuintează mai puțin în acest grai, la fel și în vorbirea moscopolenilor din Albania, dar este de bănuț că la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când Ucuta își scria *Abecedarul*, era folosit în mod obișnuit în biserică.

În *Liturghier* (1962), pentru noțiunea de „ispită” apare *fármucu*: *șă nu nă băga tru fármucu*, lexem căruia Tache Papahagi (DDA, s. v.) îi atribuie sensul „chagrin, soufrance”. Conform DDA (s. v. *fármác*), provine tot din greacă: *φαρμάκι* „venin, poisson”; vezi și DRGGR, s. v. *φαρμάκι*.

În traduceri recente: în *Bibliea* (loc. cit.) este folosit *pirazmo* (*Shi nu nă du –n pirazmo noi*), iar în *Noulu Testamentu*, dr. *ispitã* (*ș-nu nă du pri noi tu ispitã* (loc. cit.).

7. *ÉHTURRU*: *ma scápă-nă de éhturru; amin* (în greacă: *ἀλλά ῥῶσαι ἡμᾶς ἀπό τοῦ πονηροῦ*)

Vedem aici că pentru „cel rău” Ucuta nu folosește cuvântul din originalul vechi grecesc (*πονηρός*, cf. *Manual de limbi clasice*: 282), pentru că acesta nu exista în aromână, ci un alt termen, tot de origine greacă și destul de cunoscut în graiul nativ: *éhturru*. În „Vocabularul” lui Papahagi, Per. (1909: 211), *éhturru* figurează cu sensurile „*dușman, inimic*” (< ngr. *ἐχθρός*; cf. și DRGGR, s. v.). La fel și în DDA, s. v. *éhturru*: „ennemi, adversaire”. Cuvântul avea o răspândire importantă în aromână, datorată atât contactului lingvistic cu grecii, cât și cadrului cultural în care trăiau aromânii, după cum ne spune Per. Paphagi, care precizează că în Epir se zice *ehθru*, și nu *ehtru* (loc. cit.), și după cum demonstrează exemplele lui Tache Papahagi din DDA, loc. cit.

În *Liturghier* (1962: 33 (II/3) „cel rău” poartă numele de *arrăéță*: *ma scápă-nă noi di arrăéță* (derivat de la *aráu* < lat. *reus*).

Autorii de azi optează pentru ar. *aráu*, termen popular, cu răspândire generală: *ma scapã-nă di aràu* (*Bibliea*: 762: 6/13); *ți nă scapã di ațel aráu* (*Noulu Testamentu*: 24 (6/13)).

Credem că Ucuta a ales *éhturru* din același motive pentru care a ales *thélina* și celelalte grecisme pentru care avea termeni corespunzători în graiul aromânesc nativ. Format în cultura greacă, el își va fi format deprinderi de întrebuintare a termenilor din greacă, chiar și atunci când începuse să slujească

în aromână și apoi să și scrie în aromână rugăciunile din *Alfavitarion*-ul său adresat *fumellorū a nostrorū*.

8. ΔΟΧΑ: *Că a tá este amirăril'ea. și vǎrtutea, și dóxa ...* (în greacă: *ὄτι σοῦστιν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δόναμις καὶ ἡ δόξα...*)

În *Noul Testament*, la Matei 6/13, rugăciunea *Tatăl nostru* se încheie astfel : *Că a ta este împărăția și puterea și slava în veci. Amin!* (*Biblia*, 1982). La Luca 11/4, această parte lipsește. Pentru noțiunea de „slavă, laudă”, Ucuta a considerat că, în aromână, grecescul *doxa* exprimă cel mai bine sensul respectiv. Termenul apare frecvent în *Abecedarul* său, și totdeauna când este vorba de începutul sau sfârșitul unei rugăciuni, conform ritualului creștin ortodox : *Δοξά a tátălui, și a h'illui, și a ávilui duhū, și tora, și cǎnțidó, și tru étele a ételorū. Amin* „Slavă Tatălui și Fiului și Sfântului Duh și acum și pururea și în vecii vecilor. Amin”. Pesemne că Ucuta a făcut traducerea sa nu numai sau nu neapărat după o versiune grecească a *Noului Testament*, ci și, sau poate chiar în primul rând, după un *Aghiazmatar* sau *Molitvenic*, instrumente uzuale în practicarea liturghiei ortodoxe.

În DDA, s. v., traducerea lui *doxă* este „mărire”, „gloire”. La fel, în DRGGR, s. v., sensurile date lui *dóça* sunt identice sau apropiate de acesta: „glorie, slavă, fală, reputație”. În *Liturghier* 1962 însă, avem un alt cuvânt care cuprinde implicit sensul „slavă, mărire”, și anume verbul *alávdu* (< lat. *laudare*): *as alávďám*. Atât de populara laudă adusă Preasfintei Treimi sună aici astfel: *As alávďám táta șá hiilu șá ayusítlu súfitlu tóra șá dáima ș-tutá éta a étíli*. Am putea deduce din acest exemplu, ca și din celelalte date *supra*, că traducătorul *Liturghierului* era, probabil, fie mai animat de ideea ca traducerea din greacă să fie mai apropiată de limbajul aromânesc popular din zonă, fie el însuși era mai puțin școlit. Spre deosebire de el Constantin Ucuta, „hartofilax și protopop”, era mai învățat, avea cunoștințe lăudabile de fonetică (cf. Papahagi 1909: 46, Bardu 2004: 37-38) și considera, probabil, ca e mai cult, deci mai literar, grecismul *doxă*, decât *alávďare*.

*

Observațiile și comentariile noastre de mai sus, privind unele aspectele ale lexicului din *Abecedarul* lui Ucuta din 1797, confirmă una din considerațiile finale ale ale lui Chr. Geagea din lucrarea sa, *Elementul grec în dialectul aromân*, în care arăta că „**termenii bisericești**” de origine greacă, „*cari în mare parte sânt aceiași pe întreg teritoriul bisericii ortodoxe din Orient, cât și termenii culturali, pe cari îi întâlnim în scrierile primilor scriitori aromâni, sunt împrumutați din limba literară scrisă*” (Geagea 1931: 226 /430).

Chiar dacă am comentat aici doar textul din *Tatăl nostru*, credem că este destul de limpede că limba *Abecedarului* său, deosebit de fluentă și de clară, și pentru atunci (1797) ca și pentru acum, poate fi privită, alături de aceea a

lui Daniil Moscopoleanul, ca un adevărat monument de limbă literară a unui dialect al limbii române.

SURSE

- Aghiasmatar*, 2002, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Biblia sau Sfînta Scriptură*, 1982, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Bibliea (Săm̃ta Scriptură)* Armănipseari: Dina Cuvata, Scopia, 2004.
- Codex Dimonie*, 1894, 1897-1899, von Gustav Weigand, în *Jahresbericht des Institut für rumänische Sprache*, Leipzig.
- Cucu, Ștefan, *Limba greacă biblică și patristică*, Constanța, „Ex Ponto”, 2012.
- Manual de limbi clasice pentru seminariilor teologice*, 1993, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Novum Testamentum Graece*, post Eberhard et Erwin Nestle; communiter ediderunt Barbara et Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger, Deutsche Bibelgesellschaft, f. a.
- Papahagi, Per., 1909, *Scritori aromăni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, București, Institutul de Arte grafice „Carol Göbl”.

BIBLIOGRAFIE

- Bardu, Nistor, 2007, „Among the Aromanians in Grabova (Greava), Albania. Sociolinguistic Observations”, în *Analele Universității „Ovidius”*. *The Anals of Ovidius University Constanța*, Seria Filologie/ Philology, Tom XVIII, 2007: 17-28.
- Bardu, Nistor, 2004, *Limba scrierilor aromănești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, Constanța, Ovidius University Press.
- Brăncuș, Grigore, 1992, „Observații asupra structurii vocabularului aromân în dicționarul lui Daniil Moscopoleanul”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XLIII, nr. 1, p. 39–43.
- Capidan, Th., 1932, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, Imprimeria Națională.
- Capidan, Th., 1942, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București, Fundația Regală pentru Cultură și Artă.
- Caragiu Marioțeanu, Matilda, 1962, *Liturghier aromănesc*, București, Editura Academiei Române.
- Geagea, Chr., 1931, *Elementul grec în dialectul aromân*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editura „Glasul Bucovinei”.
- Ivănescu, G., 1980, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

- Kristophson, J., 1974, *Das Lexicon tetraglosson des Daniil Moschopolitis*, neu ediert. in *Zeitschrift für Balkanologie*, X, Heft 1, München.
- Papahagi, Per., 1905, *Basme aromâne și glosar*, București, Institutul de Arte grafice „Carol Göbl”.
- Pușcariu, Sextil, 1987, *Istoria literaturii române, epoca veche*, București, Editura Eminescu.
- Saramandu, Nicolae, *Romanitatea orientală*, București, Editura Academiei Române.

SIGLE

- DDA = Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, 1974.
- DRGGR = Kostan, Ofelia, Αντωνιος, Κοωστας, *Dicționar român-grec, grec-român*, Constanța, Editura Steaua Nordului, f.a.

Nistor BARDU
Universitatea „Ovidius” din Constanța